

Andrej Studen – zgodovina v življenju*

Spodbude za izdajo spominskih zbornikov so različne. Med njimi so običajno visoki življenjski jubileji in strokovna relevantnost jubilanta, a je v tem primeru žal drugače. Spodbuda je bil odhod prezgodaj umrlega kolega, Andreja Studna, leta 2022. S preprostim naslovom zbornika želimo počastiti njegov spomin. Na poziv se je odzvalo veliko število kolegic in kolegov, njegovih sodelavcev, študentov, prijateljev. Tudi kolegov, ki jih njegovo delo navdihuje ali pa so ga spoštovali kot raziskovalca in človeka. Zbornik kaže, kako široka je raziskovalna pahljača v današnjem zgodovinopisju. Kako skoraj ni več področja naše preteklosti, ki se ga zgodovinarji ne bi lotevali. Kako z željo, da prodremo do zadnjih tančic bivanja posameznika (družbe) in zadnjih kotičkov njegove duše, podobo preteklosti vsaj niansirano dopolnjujemo, če že ne spreminjamo. Objavljene vsebine pričajo, kako je zgodovina vsakdana zaradi raznovrstnosti raziskovalnih tematik obsežna historična disciplina. Razprave pričajo, kako se je zgodovina vsakdana v dobrih tridesetih letih pomaknila z obrobja v uveljavljeno in široko sprejeto raziskovalno paradigmo. In na začetku te poti je stal Andrej Studen. V devetdesetih letih 20. stoletja je utiral pot zgodovini vsakdana, postavil meje in kriterije za tedanji čas nove raziskovalne usmeritve.

Vsi, ki smo poznali Andreja Studna, vemo, da je bil živahna in večplastna oseba, ki jo je bilo težko prezreti. Ob njem nismo bili ravnodušni. Zbujal je simpatije in naklonjenost. Praviloma je bil dobro volje, znal je biti hudomušen, včasih nagajiv, pa tudi resen, ko je bilo to potrebno. Bil je čustven in racionalen v eni sapi. Z vztrajanjem pri svojih argumentih je znal biti naporen sogovornik v razpravah, ki smo jih v desetletjih tesnega sodelovanja redno imeli. A vendarle je znal tudi spravljivo sprejeti dobro

* Gre za prirejeno besedilo, ki je že izšlo v *Zgodovinskem časopisu* v rubriki V spomin (77, št. 1–2 (2023): 214–18).

utemeljene in logično obrazložene argumente svojih sogovornikov. Bil je ambiciozen že na začetku svoje raziskovalne poti. S podporo in pomočjo mentorjev je odšel na študijsko izpopolnjevanje v Nemčijo, na univerzo v Münster. Zavedal se je, da nujno potrebuje širša strokovna obzorja, kot mu jih je v tistem času lahko ponudilo slovensko zgodovinopisje. Na ta način je skrajšal učni proces in se hitro seznanil s sodobnimi metodološkimi prijemi in konceptualnimi izhodišči raziskovanja historičnega vsakdana. Lahko rečemo, da je bilo to formativno obdobje, ki je Andreja definiralo kot zgodovinarja.

Še pred zaposlitvijo na inštitutu je imel jasno oblikovano raziskovalno agendo, in ko se je zaposlil na inštitutu, si ni bilo za misliti, da bi lahko kot zgodovinar delal kaj drugega. To ni bilo jasno samo njemu, temveč tudi sodelavcem. In temu ni nihče oporekal. Če je na začetku potreboval oporo drugih (tujih) avtorjev, da je utemeljeval »nujnost« uveljavitve raziskovalnih konceptov zgodovine vsakdana, jim je kmalu postal enak. Pridobljene raziskovalne izkušnje in leta dela na izvirnem gradivu so mu omogočile, da je to raziskovalno področje mislil po svoje. Izvirno in stimulatивно za strokovno javnost, privlačno za splošno publiko. Izoblikoval je jasno stališče, da mora zgodovinar imeti na voljo gradivo, če je le mogoče arhivsko, ki mu omogoča detajlne študije primerov. Razlikoval je med raziskovalnimi idejami in željami. Ideje so bile zanj podprte z gradivom za študije primerov, želje pa samo bolj ali manj posrečene domislice o tem, kaj vse bi lahko delali, ko bi le imeli na voljo ustrezne vire. Imel je visoko razvito delovno etiko, bil je potrpežljiv raziskovalec in pisec, ki mu ni bilo žal časa za razjasnitev različnih historičnih fenomenov, da bi postali razumljivi tudi današnjemu bralcu. Dobro je znal prevajati miselne koncepte in retoriko preteklih stoletij v današnji jezik. Ker jih je razumel.

Andrej je bil izkušen zgodovinar. Znal je brati vire med vrsticami, da je izvedel več, kot je bilo vidno na prvi pogled. V virih je znal ločevati lokalno/osebno raven od družbene/globalne ravni. Znal je iz na videz nepomembnih in povsem suhoparnih podatkov ali bizarnih življenjskih praks splesti prepričljivo in dobro argumentirano zgodbo o različnih kulturnih in družbenih fenomenih. Imel je občutek za prepoznavo detajlov, ki so posrečeno ilustrirali celoto. Rad je imel svoje historične like, ugledneže, (pod/nad)povprečneže, ljudi brez posebnosti in s posebnostmi, heroje in antiheroje človeškega vsakdana. V okviru historičnih kontekstov jih je globoko razumel. Bili so njegovi sogovorniki o preteklem času, pomagali so mu odstirati tančice skrivnosti zgodovinske pozabe. Njihove življenjske usode so pripovedovale drugo plat preteklosti, ki ni bila pogosto v raziskovalnem ospredju. Andrej je bil hvaležen analitik njihovega bivanja, sledi njihovih dejanj, njihovih sporočil zgodovinarjem. S tem ko je odličnejšem, anonimnejšem ali obstrancem (kriminalcem, samomorilcem, ciganom, pijancem) enakovredno dajal glas in podobo, je na široko odpiral vrata zgodovini vsakdana in s tem zgodovini družbenih razmerij. Pokazal je, kako so bili ti posamezniki akterji in subjekti zgodovinskega časa hkrati. Kako so imeli svojo kulturo in svoje kodekse. Iz kronike družbenih odstopanj, ekscesov, anomalij, tudi patologij je ustvarjal podobo družbe, njene mehanizme sobivanja ali konfliktov različnosti, moralnega ustroja

preteklih družb in prevladujočih vrednostnih sistemov. Kontekstualizacija življenjskih usod akterjev, sopotnikov ali obstrancev zgodovine mu je omogočala dobro podkrepljene interpretacije dolgoročnih družbenih sprememb in zato je žel splošno priznanje, strokovno in človeško.

Andrej je bil strasten predavatelj, ki je znal držati občinstvo v napetosti, ga zabavati, na lahkoten način je znal razlagati zapletene družbene procese, prepričljivo umeščati v družbena razmerja življenjske stile, zgođe in nezgođe bolj ali manj anonimnih posameznikov. Kot predavatelj na oddelkih za zgodovino na primorski in ljubljanski univerzi je bil popularen. Rad je imel delo s študenti. Tisti, ki so mislili nekoliko bolj ambiciozno, so se lahko vedno zanesli na Andrejevo nesebično pomoč, strokovno podporo in spodbudo, prav tako dobronamerno kritično branje. Na njegovem seminarju je nastala vrsta izvirnih diplomskih nalog ter nekaj tehtnih magistrskih nalog in doktorskih disertacij. Kot urednik je marsikateremu študentu omogočil prve objave v reviji *Zgodovina za vse*. V okviru pedagoške dejavnosti se nikakor ne sme pozabiti, da je Andrej pisal tudi učbenike za pouk zgodovine. Generacijam učencev je tako ponudil pot spoznavanja kompleksnosti sveta 19. stoletja mimo znanstvenih člankov in monografij.

Kot je bil sam osebno živahen, tako je bil tudi živahen in vztrajen raziskovalec preteklosti, zato je Andrej pustil globoko sled v slovenskem zgodovinopisju. Andrej je bil ploden pisec. Njegov opus je širok in raznovrsten, težko ga je zaobjeti v celoti. V nadaljevanju bom izpostavil nekaj po mojem mnenju najbolj značilnih točk Andrejeva dela. Seveda se še kako zavedam, da je vsako povzemanje ali posploševanje neizogibno tudi pomanjkljivo, selektivno in arbitrarno. Andrejev raziskovalni interes je z leti postal vedno širši in čedalje bolj zahteven. Bolj ko je spoznaval družbene in individualne človeške izkušnje, bolj so se mu odstirala prezrta ali neodkrita poglavja raznovrstnih situacij človeškega bivanja. Tiste, za katere je imel na voljo vire, je z obilo domišljije, ki mu je ni manjkalo, prepričljivo ubesedil, na enostaven (tudi lahkoten), a strokovno neoporečen način je predstavil zapletena družbena razmerja, trke različnih predstav o svetu in »nesporazume« različnih življenjskih praks.

Prvo področje, s katerim je Andrej vstopil v svet raziskovanja slovenske zgodovine, je tematiziranje stanovanjske kulture v Ljubljani. To ga je zaposlovalo na začetku njegove raziskovalne poti. Temeljni rezultat teh študij je bila odmevna monografija *Stanovati v Ljubljani*, s katero je v slovenskem historičnem prostoru uveljavil nove metodološke prijeme socialne zgodovine in najavil oblikovanje nove metodološke in vsebinske usmeritve. Nove metodološke usmeritve, ki jih lahko opredelimo s pojmom historične antropologije, so prišle najbolj do izraza v naslednjem vsebinskem sklopu. Gre za sklop raziskav, ki jih lahko združimo v pojem proučevanja modernizacije življenjskih stilov v slovenskem prostoru 19. stoletja. Gre za raznorodne tematizacije oblačenja, higienizacije, prehranjevanja, vrednostnih spremenljivk (časti, okusov, mode ...). Na tem področju sta se izkazali metodološka prodornost in interpretativna izvirnost njegovega raziskovalnega dela, ki sta na široko odmevali. Ravno prodornost njegovih raziskav je veliko prispevala k širjenju raziskav vsakdanjega življenja in s tem tudi k oblikovanju posebne metodološke usmeritve, t. i. »zgodovine od spodaj«, v

slovenskem prostoru in historiografiji. In Andrej je eden najbolj izstopajočih zastopnikov te zgodovinarske zvrsti.

Naslednje področje raziskovalnega dela je bilo ravno tako deficitarno. Andrej se je lotil proučevanja zgodovine kriminala in kaznovanja. Raziskovalno delo je zastavil dvoplastno. Na eni strani je sledil normativnemu okviru, na drugi strani se je posvetil kaznovanju v širokem diapazonu njegovih pojavnih oblik. S spoznanji, ki jih je sintetiziral v odmevni monografiji *Rabljev zamah*, je nazorno rekonstruiral tudi ideološko podstat nasilja in kaznovanja kot fenomena s pomembnimi družbenimi implikacijami tako s stališča dominantnega moralističnega diskurza kot javnoprostorske spektakularnosti. Proučevanju družbene patologije je Andrej ostal zvest tudi s svojim naslednjim raziskovalnim sklopom. Tokrat je v ospredje postavil tematizacijo alkoholizma kot socialnega, zdravstvenega in kriminalnega fenomena. Andrej je družbeno patologijo alkoholizma videl v kontekstu moralizma in stvarnih družbenih učinkov v osnovnih in širših družbenih skupnostih. V vrednostno družbeno pogojenem moralističnem izhodišču se alkoholizem kaže kot točka družbene diferenciacije na podlagi neformalno predpisanih družbenih razmerij in življenjskih praks. Tudi ta spoznanja je Andrej sintetično predstavil javnosti v monografiji z naslovom *Pijane zverine*. Monografija je imela velik odmev. Zveza zgodovinskih društev Sloveniji mu je podelila nagrado za najboljše delo s področja zgodovinopisja.

V delu *Neprilagojeni in nevarni* se je lotil dolgoročnega položaja in odnosa družbenega okolja do Ciganov oziroma Romov. Lotil se je skupine, ki je kot večni in nepopoljšljiv »drugi« vedno znova postavljala na preizkušnjo vrednote in koncepte lokalnih okolij, odpirala vprašanja sposobnosti misliti drugačnost, vprašanja (konfliktnega) sobivanja različnosti, tudi socialnega in etničnega šovinizma ali latentnega rasizma. Tematike se je lotil izrazito dolgoročno, ni prezrl druge svetovne vojne in morije Ciganov. Z zgodbo o »večnem drugem« je Andrej prepričljivo predstavil večinsko plat družbe, ki je težila k ideološkemu in nacionalnemu poenotenju, k poenotenju življenjskih stilov in praks. Cigani (Romi) pa so bili pri roki kot hvaležno orodje definiranja antipoda družbene čistosti in dostojnosti, zato so bili stigmatizirani, porinjeni na družbeno obrobje ali celo čez njega, nemalokrat neusmiljeno kriminalizirani in sankcionirani kot skupnost in posamezniki, kot priča Andrejeva knjiga.

Izpostaviti velja tudi knjigo o podjetniku Matku Curku. V tem delu je v soavtorstvu presegel golo podjetniško zgodovino. Ekonomski uspeh kmečkega sina v gradbeništvo je bil samo izhodišče. Andreja je vedno zanimalo tudi ozadje, kaj življenjska pot posameznika pove o družbenih procesih. Tako je zelo nazorno predstavil pot ekonomske integracije, miselnega sveta podjetnika, samopodobo in prakso razmerij v podjetju v precepu ekonomizacije delovne sile in patriarhalnih načel obravnavanja zaposlenih in podjetja samega. Veliko pozornosti je posvetil socialni integraciji podjetnika v družbo, to je njegovi socialni modernizaciji ali – kot je zapisal Andrej – njegovemu »pomeščanju«. V posameznih poglavjih so sledile analize kompleksnosti, kontradiktornosti in dolgotrajnosti procesa »pomeščanja« kot tranzicijskega procesa od ruralnega k urbanemu življenjskemu svetu, slogu in miselnosti. Kot je pokazal Andrej, ta proces

ni bil linearen, ni bil dihotomija, temveč preplet vmesnih in nedokončanih stanj. Matko Curk je bil sicer eden, njemu podobnih pa je cela vrsta. Ena človeška usoda je torej plastično ilustrirala oblikovanje meščanstva v Sloveniji na ekonomskem in socialnem polju.

V zadnjih letih se je Andrej posvetil novi temi. Zanimati so ga začela vprašanja lakote in prehranskega pomanjkanja. Spodbudi sta bili konferenca in raziskovalna usmeritev programske skupine. Po svoji navadi se je najprej odpravil v arhiv in odkril obilico gradiva iz leta 1865 ter prehransko krizo na Notranjskem, še posebej se je usmeril na Senožče. V tem projektu je pokazal raziskovalno zrelost in tudi lastnost, ki jo starejši zgodovinarji radi pozabimo. Ni vztrajal v ugodju dodobra preizkušenega vzorca. Andrej je vedel, da novo raziskovalno vprašanje, novo gradivo terja nove interpretativne pristope, nova konceptualna izhodišča, novo organizacijo dela in prilagojen način zgodovinarskega mišljenja. Prehranska kriza je bila zopet samo začetna točka za analizo kompleksnih družbenih razmerij. Tako je odpiral vprašanja posestne strukture, donosnosti kmetijstva, delovne obremenitve kmečkega prebivalstva, strukturo družin, delitve dela, okoljsko problematiko, prehranske normative, družbeno (osebno) solidarnost in sebičnost, spopadanje s krizo. Ob tem je začel študirati tudi koncepte družbenega upravljanja z različnimi tveganji in koncepte družbene ranljivosti. Nekaj, kar se je na začetku zdelo kot tema za skromen članek, je hitro preraslo v enega najbolj ambicioznih in zahtevnih projektov v njegovi karieri. V našem zgodovinopisju še ni dela, ki bi ponudilo v razmislek determinante razmerja med okoljem in človekom, o lakotah in pomanjkanju, o družbi prehranskega in razvojnega tveganja, o družbeni ranljivosti v primeru kratkotrajnih nihanj podnebnih sprememb ter o kriznem upravljanju lokalne skupnosti in državnih organov, o krhkem prehranskem ravnotežju, na katerem je slonela slovenska družba še globoko v 19. stoletju. Žal je delo ostalo nedokončano.

Andrejevi članki in knjige, njegove interpretacije, njegove metodološke usmeritve in pogledi na zgodovino ostajajo neločljivi deli intelektualne zakladnice slovenskega zgodovinopisja. Množičen odziv priča, da je bilo Andrejevo življenje zgodovinarja odmevno, da je vzbujalo zanimanje, da je pritegnilo radovedne, da je imelo vpliv na razvoj zgodovinopisja.

Žarko Lazarević